

KEMAL TAHİR DÜŞÜNÇESİNDE ELEŞTİRELLİK, OLGU-KURAM VE BATILILAŞMA

Mert Kerem ZELYURT*

ÖZET: Bu çalışmada bir düşün adamı olarak Kemal Tahir'in yöntemini ana hatlarıyla sorgulamak; yazarın roman metodolojisi, toplumsal gerçeklik-kuram ve Batılama konusundaki eleştirel tutumu hakkında saptamalar yapmak amaçlanmıştır. Türk toplumunda "insan dramı"nın nasıl ele alınması gerektiğine yönelik özgün yöntem anlayışını ve "Türk Romanı" perspektifini ortaya koyarak eleştirel paradigmasını Türk gerçekleri bağlamında biçimlendirmiştir. Altmışlı yıllardaki toplumsal yapı ve Türk tarihi tartışmalarında aktif biçimde yer almış ve son kertede kendi özgün tezine ulaşmıştır. Öncelikle Ortodoks Marksist bakış açısındaki Feodalite ve Kapitalizm eksenindeki tezleri, sonrasında Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) merkezli görüşleri Osmanlı Türk Tarihine dayalı toplumsal gerçeklerle sınamıştır. Düşünce izleğinin son aşamasındaysa "Osmanlılık" siyaseti merkezli "Doğu-Batı Çatışması" toplum-tarih kuramına ulaşmıştır. Kemal Tahir'in belli kuramlarda takılı kalmaması, ülke gerçeklerini Batılı şemalarla değerlendirme eğilimlerine karşı duruşu; eleştirel yöntem anlayışının temelini oluşturur. Yapılması gerekenin gerçekleri kurama göre eğip bükmek değil; gerçeğe dayalı verilerle kuramı yeniden inşa etmek olduğunun ısrarla altını çizer düşünür. Marksizm'in klasik tezlerini, doğu toplumları ve Türkiye için önerilen ATÜT tezlerini sınamış ve aşmıştır Kemal Tahir. Batı toplumlarının şemalarını yansıtan Marksist iddiaların Türkiye gerçeğindeki açmazlarını saptayarak yerli gerçeklere dayalı tezler geliştirmiştir. Batılama süreci, Kemal Tahir'in perspektifinde, bugünkü sorunların en büyük kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Yöntem, Türk Romanı, Marksizm, ATÜT, Doğu-Batı Çatışması.

Criticism, Phenomenon-Theory and Westernization in The Thought of Kemal Tahir

ABSTRACT: In this study, as a thinker, to question Kemal Tahir's method with its main lines; it is aimed to make determinations about the author's critical attitude towards novel methodology, social reality-theory and westernization. He has shaped his critical paradigm in the context of Turkish realities by revealing his unique method understanding and the perspective of the "Turkish Novel" on how "human drama" should be handled in Turkish society. He took an active part in the social structure and Turkish history debates in the sixties and ultimately reached his own original thesis. First of all, he tested the theses on the axis of Feudalism and Capitalism in the Orthodox Marxist perspective and then the Asiatic Mode of Production (AMP) centered views with social realities based on Ottoman Turkish history. In the last stage of his thought path, the "East-West Conflict" centered on the "Ottomanism" policy reached the theory of society-history. Kemal Tahir's not being stuck in certain theories, his stance against the tendencies to evaluate the realities of the country with western schemes; forms the basis of the critical method understanding. What needs to be done is not to bend the facts according to the theory; he insists that it is to reconstruct the theory with factual data. Kemal Tahir has tested and surpassed the classical theses of Marxism, the AMP theses proposed for eastern societies and Turkey. He developed arguments based on domestic facts by identifying the dilemmas of the Marxist claims reflecting the schemas of Western societies in the reality of Turkey. The westernization process has been evaluated as the biggest source of today's problems in Kemal Tahir's perspective.

Key words: Critical Method, Turkish Novel, Marxism, Asiatic Mode of Production (AMP), East-West Conflict.

*Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, kerem.zelyurt@marmara.edu.tr, ORCID 0000-0002-2766-4996.

Giriş

Kemal Tahir, romancı kimliğiyle birlikte düşün adamı kimliğiyle de öne çıkmış bir edebiyatçımızdır. Edebiyat anlayışı ve romancılığı, gerçekliği estetize etme ya da salt kurmacaya dayalı bir sanatsal ürün yaratma kaygısıyla sınırlı değildir. Türk toplum gerçeği ve bu gerçeğin kuramsal açıdan araştırılması, edebiyat anlayışının biçimlenmesinde esas role sahiptir. Romancı niteliğinden öte, Türk romancısı olarak tanımlar kendini. Ancak bu nitelendirme Türkiye’de roman yazmak ya da “Türk” sıfatını eklemekle olacak iş olmayıp; devlet, toplum ve insan gerçekliğini tarihsel araştırmaya dayalı olarak yakalamakla ve bu gerçekliğe dayanan bir toplumsal kuramı üretmekle hak kazanabilir. Bu tarihsel araştırmaysa sadece kendi toplumuyla sınırlı bir perspektifle, toplum içi dinamiklerle ve yapıyla sınırlı değil; Osmanlılık, doğu-batı çatışması ve toplumlararası ilişkiler ekseninde geliştirilen bir kuramın inşasıyla geçerli hale gelecektir.

“Yanılmışız arkadaş, yine yanılmışız,” der Kemal Tahir, bitip tükenmeyen olgü-kuram soruşturması ve eleştireliliği önce kendinden kalkarak kurgulayan bir dünya görüşüyle. Oğuz Atay’ın ifadesiyle “...herkesten önce kendisine bir önceki görüşleri, anlayışları ters gelmiştir ve bunu herkesten önce kendisi söylemiş”.¹ Kemal Tahir’in içinde yaşadığı toplumun tarihine, sosyal dünyaya ve bizzat kendisine yönelik eleştirel tutumu son kertede doğu-batı çatışması kuramına varmıştır. Yakın çevresindeki arkadaşları ya da ona toptan muhaliflerin, görüşlerini değiştirme suçlaması bağlamında kendisine yönelttiği eleştirilerin kaynaklandığı temelin “batılı düşün kalıpları” olduğunu kaydetmek gerekir. Kemal Tahir, yazarlık yaşamı boyunca benimsediği eleştirel tutumuyla batıcı entegrizmlerin karşısında olacak ve bu tutumu özgün tezlerle olgunlaştıracaktır. Edebiyat ve akademi dünyasını da kapsayan Türk düşünce hayatının aktarmacı özelliklere sahip olması, Türk toplumuna dayalı olguların batılı şemalarla değerlendirilmesi ve gerçekliğin bu şemalara uydurulma çabaları Kemal Tahir’i Türk Toplum Düşünü’nde kendi başına bir ekol haline getirmiştir. Yazarın “Sosyolog²”, “Özgün Bir Sosyal Teorisyen³” vs. tanımlarla değerlendirilmesi, onun romancı olmanın ötesinde kuramcı yönünü ve bugüne uzanan potansiyelini göstermektedir.

Kemal Tahir’in romancılığı, yerli kaynaklara dayalı sosyalist dünya görüşü ve sistem dahilinde oluşturulan güçlü bir kuramsal düşünceye dayanan bir roman anlayışıdır. Türk edebiyatında ve düşünce hayatında büyük tartışmalar yaratması, bilinçli ya da konjonktürel savunucularının yanı sıra muhaliflerinin de çok olması ve bir kutup haline gelmesi bu nedenledir. Ortodoks eğilimlerin, batı eksenli ideolojilerin, batıdan aktarılan düşünsel kalıpların ve reçetelerin dışındadır Kemal Tahir. Her türlü aktarmacı entegrizme karşı olduğu gibi, kendi düşünsel yaklaşımına da sürgit biçimde eleştirel yaklaşmıştır. Sıradan ya da popüler bir edebiyatçıya yönelik tanımlamaların dışında, kendine özgü ölçütlerle değerlendirilmesi gereken Kemal Tahir’in romancılığı ve düşünürlüğü birliktedir ve iki yönü de birbirini içerir. Bu çalışmanın amacı; Türk toplum düşüncesinde özgün-eleştirel bir perspektifin sahibi olan Kemal Tahir’in roman metodolojisini, toplumsal gerçeklik ve kuram anlayışını, “Batılılaşma”ya⁴ yönelik eleştirel iddialarını ve nihai aşamada vardığı “Doğu-Batı Çatışması” görüşünü ana hatlarıyla incelemektir.

¹ Oğuz Atay, *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.184.

² Başta Baykan Sezer, Ertan Eğribel ve Kurtuluş Kayalı gibi toplumbilimcilerimizin uzlaşmaya vardığı bir tanımlamadır.

³ Prof.Dr.Sezgin Kızılcelik’in Kemal Tahir’e yönelik tanımlamasıdır.

⁴ Başlıkta bulunan “Batılılaşma” kavramı, bu çalışma metninin çeşitli yerlerinde “batılılaşma” ve “batıcılaşma” olarak da geçmektedir. “Batılılaşma” ifadesi bizzat Kemal Tahir’in kullanımındır. “Batıcılaşma”ysa, bizzat Baykan Sezer’in ve Türk Sosyolojisinde Sezer Ekolü’nün günümüzdeki temsilcilerinin eleştirel vurgusudur.

Türk Romanı ve Yöntem

Kemal Tahir'in başta kendi benimsediği görüşler olmak üzere her konuya şüpheli ve eleştirel yaklaşması, roman ve toplum gerçeğini birlikte sorgulamasına neden olmuştur. Kimi zaman birbirine karşıt ve uç boyutlarda düşünen, her şeyi yeni baştan sorgulayan, yaygın değer yargılarını eleştirerek özgün düşüncesinin sürekli izini süren bir yazardır.⁵ Kemal Tahir'in eleştirel tutumunu Einstein'ın İzafiyet Teorisi'ne benzetilenler olmuştur. Bu yaklaşıma göre, Marx'ın mutlakiyetçiliği yerine fikri izafiyete önem vermesi, Kemal Tahir'i Albert Einstein'a yaklaştırmıştır.⁶ Kemal Tahir'in eleştirel düşüncesine ve şüpheli yaklaşımlarına yönelik tespitlerin, benzetmelerin ve yapılan eleştirilerin tam anlamıyla yazarın tutumuna ve yöntemine dair gerçekliği karşılamadığını kaydetmek gerekir. Öyle ki kuşkucu tavrına dair yapılan övgülerin dahi, sürekli bir uçtan diğer uca savrulan ve görüşlerini sürekli değiştiren bir yazarı resmettiği görülebilmektedir.⁷

Kemal Tahir'in eleştirel düşünme yöntemini, onu eleştirme modasına katılan çoğu yazar tam olarak idrak edememiş; Batıcı-ortodoks eğilimlerin getirdiği takım anlayışıyla yanlış değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Aydın tabakalarının dışından, halktan gelen toplum kesitlerinin Kemal Tahir'in romanlarıyla ve notlarıyla temas etmeleri durumunda yazarı, Türk entelijansiya mensuplarının önemli kısmından daha doğru değerlendirebileceğini - önyargısız ve sezgiyle- söylemek yanlış olmaz. Kemal Tahir'in eleştirel paradigması roman anlayışında temellenmiştir. Gürsel Aytaç'ın ifadesiyle "Kemal Tahir gerçek anlamda aydınlanmacı bir düşünür. Klasik deyişle skolastiğe, kalıplaşmış deyişlere tahammülü yok. Düşünme cesaretini her alanda kanıtıyor".⁸ Romanın misyonu, batı romanını taklit yoluyla batı toplumlarındaki konuları, insan tiplerini, edimlerini ve duygulanımlarını Türkiye'de tekrarlamakla kurulamaz. Kemal Tahir'in belirlemesiyle, "Batı", bunalım içindedir. Öyle ki tarihindeki soyguncu niteliği batıyı bunalıma sürüklemiş, batı romanı da bu niteliklere göre biçimlenmiştir. Kemal Tahir'in romanı da bu özelliklerle biçimlenmemiş Türk toplumunu, batıdakinden daha üstün olan insan tipini anlatacaktır.⁹

Cemil Meriç'in belirttiği gibi, Kemal Tahir; romana sosyolojiyi, ekonomi politiği, yakın-uzak tarihi sokmuştur. "Bizde sosyologun, tarihçi ve psikologun yapamadığını romancı yapmaktadır. İnsan ilimleri henüz emeklemektedir. Roman henüz konuları belli olmayan ilimlerin konusunu işler".¹⁰ Kemal Tahir de Türk toplumunda romancının bilim adamı kaygısı taşıması gerektiğinin bilinciyle romancı olmanın sorumluluğunu fazlasıyla yüklenir ve romanda paradigma değişiminin zorunluluğunu vurgulayarak "Türk Romanı" yaklaşımının çerçevesini oluşturur. Türk romanı'nın yöntemi; Anadolu Türk toplumu ve tarihi dinamikleri içinde şekillenen insan tipi üzerine kurulmalı, romandaki yöntem anlayışı da toplumsal kaynakların sağladığı özgün verilerle dönüştürülmelidir. Bir başka deyişle, roman

⁵ Aziz Nesin, *Birlikte Yaşadıklarım Birlikte Öldüklerim*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2021, s.199-200.

⁶ Halit Refiğ, *Kemal Tahir'le Birlikte*, haz., Ezel Erverdi, İstanbul: Dergah Yayınları, 2015, s.79.

⁷ Bu noktada Baykan Sezer örneğini vermek, bütün eleştirileri tek başına çürütecek niteliktedir. 1968 yılında Tarihte Yunanlılık konusu üzerine yaptığı lisans bitirme tezinden vefatına kadar aralıksız geliştirip savunduğu Doğu-Batı çatışması kuramını ve Türk Sosyolojisi anlayışını Kemal Tahir'den etkilenerek oluşturmuştur. Diğer deyişle Baykan Sezer, Kemal Tahir'in sosyoloji disiplinindeki bilimsel temsilcisidir. Baykan Sezer düşüncesi; Osmanlı-Türk tarihi merkezli, Batı'ya ve Batı sosyolojisine karşı eleştirel, Doğu'nun ve Anadolu Türk toplumunun savunusunu üstlenmiş bir kuramsal perspektiftir. Sezgin Kızılcılık, *Kemal Tahir-Baykan Sezer etkileşimini*; "Batı kopyacılığından kurtulmanın ve kendi gerçekliğimize yönelmenin ruhu olarak tek yerli fikir ikizimiz" olarak betimlemiştir. Ayrıntı için Bkz. Sezgin Kızılcılık, *Yerli Sosyoloji*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2015, s.75.

⁸ Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016, s.165.

⁹ Kemal Tahir, *Notlar/Sanat Edebiyat 1*, haz., Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989, s.34.

¹⁰ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.341.

kişisine, işlenen konulara dayalı veri ve metodoloji/biçim diyalektik bir ilişki içinde düşünülmalıdır. Batıdan roman tekniğini aynen aktarmak, özgün romanın inşasında yeterli değildir. Kemal Tahir'e göre esas olan, bu teknik ve dış kalıpların içine yerli özü koymak, bununla da yetinmeyip yine bu kalıpları öz ve içerikle değiştirmektir. Öyle ki yerli öz ve içerik, biçimi de dönüştürmelidir.¹¹ *“Türk romanı, kimilerinin sandığı gibi, salt batı romanına benzer yönüyle güçlü değildir. Tersine büyük gücü, Batı romanına benzemeyen özünden gelmektedir”*.¹² Kemal Tahir de yöntem anlayışında bu benzemezliğe dayalı hususları dikkate alarak *“romanlarında Türk insanını, Türk insanının dramını ele almıştır”*.¹³ Kemal Tahir düşüncesini bilimsel bağlamda sistematize ederek Türk Sosyolojisi (doğu-batı çatışması) anlayışını kuramlaştıran Baykan Sezer'e göre, Kemal Tahir'i tanımlarken onun Türk Romancısı olduğunu mutlak suretle belirtmek gerekir.¹⁴ Türk romanı ve Türk Romancısı tanımlamaları, batı romanı ve batı romanının Türkiye'deki aktarmacı izdüşümleri karşısında Kemal Tahir'in eleştirel perspektifinin temelidir.

Sezer ekolünün günümüzdeki başlıca temsilcisi Eğribel de Batı romanıyla Kemal Tahir romancılığı arasındaki derin farklara dikkat çekmiştir. Türk insanının sorunları, batıdaki gibi bireysel değildir. Batı romanı, başkalarının hayatına açılmayan insanın kendine dönük bireysel dramını anlatırken; Kemal Tahir, romanında Türk insanının kısırlılığını ve dramını başka insanlara açılarak aşması özelliğini öne çıkarmıştır. Bu noktada, batı romanında tasvir edilen bireysel dramın tersine, Türk insanı, sorunlarını bireysel olarak değil; devletle aşacaktır. Kemal Tahir'in *“Türk romanı”* perspektifinde birey, toplum ve devlet iç içe geçmiş durumdadır.¹⁵ Kemal Tahir'e göre *“Bizim romanımızda insan dramı batıya göre çok boyutludur. Daha çok zengindir. Drama düşmüş roman kişisini ele alıpta insanlığı bir insan boyu değil, toplumuyla ölçerek, oranlayarak zenginleştirmek zorundadır romancı”*.¹⁶ Türk romanında işlenmesi gereken insan tipi, insana dair meseleler batıdaki insan ve toplum meseleleriyle özdeş değildir. Söz gelimi *“Yabancılaşmak, Batı insanının ruhunda taşıdığı korkunç hastalıktır. Batı insanı kendisini, kendi kişisel dramına kolayca hapseder. Kendi çizdiği tebeşir çizgisine mahkumdur. Oysa Türk insanı, toplumun gerçekten ayrılmaz parçasıdır. Deli olmadıkça, kendisini, yakın çevresinden kesinlikle ayıramaz. Ne kadar derin ve büyük yalnızlık duyarsa duysun, çevresindeki insanların ilgisinden uzak olamaz(...)”*.¹⁷ Türk romanı da bu durumda kendi toplum ve insan gerçeğini yakalamak, kendi insanının dramını işlemek yükümlülüğüne sahiptir. Aksi durumda bireysel çabalarla, sanatçının üstün ve özel yetenekleriyle ortaya konan romanlarda da gerçeğin çarpıtılması olasıdır. Kemal Tahir'in eleştirel tutumu ve metodolojisi de bu noktadan kalkarak billurlaşmaya başlar.

İnsana dair gerçekleri günü gününe vermek ya da salt tarihçi tavrıyla olguları aktarmaktan farklı olarak *“Sanatçının hayatı, insanı, dünyayı yansıtmayı başka anlamdadır. O bir tek adamın hayatını doğru olarak anlatmaya kalkışmaz, bir adamın hayatında genellikle hayatı, insanoğlunun hayatını, yani hayatta evrensel olan unsurları yansıtır”*.¹⁸ Kemal Tahir de

¹¹ İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, İstanbul: Yaba Yayınları, 2003, s.210.

¹² A.g.e, s.210.

¹³ Baykan Sezer, Kemal Tahir Üzerine, *Kemal Tahir'in 30.Ölüm Yılı Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(iç)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003, s.23.

¹⁴ Baykan Sezer, Kemal Tahir Üzerine-İki Televizyon Konuşması, *Kemal Tahir'in 30.Ölüm Yılı Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(iç)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003,s.29.

¹⁵ Ertan Eğribel, Kemal Tahir'de Roman ve Toplum Gerçeği Açısından Yöntem, *Kemal Tahir'in 30.Ölüm Yılı Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(iç)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003, s.79.

¹⁶ Selim İleri, *“Kemal Tahir'le Konuşma”*, *Yeni Dergi*, Sayı:105, İstanbul: De Yayınevi, (1973), s.23.

¹⁷ Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, s.211.

¹⁸ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s.29.

romanlarını kendine has “tipleme” anlayışıyla kurgulamıştır. Onun metinlerinde “toplumsal insan” öne çıkar. Yazara göre Türk toplumunun özgüllüğü böyle bir kategoriye romana yerleştirmeyi gerektirmektedir. Psikolojinin ağırlık kazanamaması da bu nedenledir. Roman, zorlama karakterlerle değil, tipler üzerine kurulmalıdır. Bu tipler, birey değil, ortak özellikleriyle “toplumsal insan” olmalıdır. Devlet Ana’dan sonra roman kişisine yönelik toplumsal tipleştirme yöntemi daha da ağırlık kazanır.¹⁹ Cemil Meriç’in değerlendirmesiyle; “Kemal Tahir’de psişikten fazla sosyal hakimdir, kendisinden fazla başkaları vardır. Yani bakışlarını iç dünyaya değil, dış dünyaya çevirmiştir”.²⁰ Yazar, kendine özgü geliştirdiği Marksist yöntem dahilindeki sanat anlayışında olguların peşine düşer. Bu olgularsa ancak Türk toplum tarihine inerek saptanabilir. Türk toplumu ve insanı, batı toplumlarındakinden çok daha farklı bir tarihsel serüvenden geçmektedir. Türk toplumu ve insanının somut gerçekliği bugünle sınırlı olmayıp tarihselliğiyle, art zamanlılığıyla irdelenmelidir.²¹

Marksist dünya görüşünü benimsemiş bir romancıdır. Anadolu insanını bütün zaafı ve gücüyle hapishanelerde tanınması, maddenin kendisiyle temas etmesi onu Türk insanıyla buluşturmuştur. Kemal Tahir, iç dünyadan ziyade dış dünyaya dönük bir yazar olarak hapishanede gördüğü insanları tanımış ve yazmıştır.²² Onun sosyalizm anlayışı, alışıldık sosyalizmlerden çok başkadır.²³ Klasik Marksist öğretinin tuzaklarına düşmekten kaçınmış, diyalektik yöntem anlayışıyla toplum gerçeğini her durumda yeniden elde etmenin izini sürmüş, sanatın güzelliğiyle bilimin gerçeklerini sentezlemeye girişiminin ağır yükümlülüğünü üstlenmiştir.²⁴ Kemal Tahir’in düşünüş çizgisi Marksizm eksenindedir, ancak yazara göre, toplum-tarih kuramı olarak Marksist açıklamaları hazır kalıp şeklinde aktararak kendi toplum yapımıza uyarlamak bir yanı sıra sürüklenmeyi de beraberinde getirir. Devletin kendi tercihiyle başlayan iki yüzyıllık Batılaşmanın bugünlere getirdiği açmazlar, yine Batılaşmacı bir tavırla Marksizmi Türkiye gerçeğine hazır reçete olarak uyarlamakla ortaya başka bağlamda ortaya çıkacaktır. Yapılması gereken insan ve toplum gerçekliğini batılı düşün kalıpları ekseninde eğip bükmek değil; batı kaynaklı bir teori olarak Marksizm’i toplum gerçeklerini, tarihsel somutları dikkate alarak kendi yapımızda değerlendirmek, yenilemektir. “Çok az şey biliyorduk. Memleketi bilmiyorduk, halkı bilmiyordük çünkü tarihimizi bilmiyordük dersem, neden çok az şey bildiğimizi yeterince anlatmış olurum. Marksizm’i hiç bilmiyordük. Çünkü Marksizm, ancak memleket gerçekleri (tarihi) iyice bilindikten sonra işe yarar bir araç olarak öğrenilebilir. Yoksa, ne öğrenilebilir, ne de öğrenildiği kadarıyla işe yarar. Memleket gerçeklerini (tarihini) bilmedikçe, Marksizm’den de bu yüzden yararlanamadıkça, büyük sanat eseri vermenin elbette imkanı yoktu(...).”²⁵

Türk toplumunda batıdaki insan yapısıyla özdeşleşen bir insan tipi ve davranışı söz konusu değildir. Anadolu Türk toplumundaki olgusal gerçekler, insan ilişkileri, sınıf yapısı, insanlar arası etkileşim ve sosyalleşme biçimleri batı ölçüleriyle değerlendirilemez. Herşeyden önce batı toplumlarının özel mülkiyet ekseninde gelişen ilişkilere dayalı örgütlenmesi, batıdaki sınıflaşma özelliğini ve bireyci insan tipini geliştirmiştir. Roman da bir toplumun ürünü olarak, toplumun kültürel ve tarihi özelliklerini sanat estetiği ve sanatçı sezgisi dolayısıyla yansıtarak toplumsal gerçekliği yeniden üretmek ödevine sahiptir.

¹⁹ Selim İleri, *Kar Yağıyor Hayatıma*, İstanbul: Everest Yayınları, 2020, s.119.

²⁰ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.387.

²¹ Hilmi Yavuz, *Edebiyat Okumaları*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s.89.

²² Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.386-387.

²³ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.253.

²⁴ Doğan Ergun, *Bilim ve Edebiyat İlişkileri Bakımından Kemal Tahir Üzerine Bir Sosyoloji Yazısı, Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye’nin Ruhunu Aramak(iç)*, Ed: Kurtuluş Kayalı, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010, s.34-35.

²⁵ Kemal Tahir, *Notlar/Patriyot Ömer Gülen Azap Çıkması*, haz., Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991, s.11.

Kemal Tahir bu farkındalıktan hareketle, batıya özgü birey-toplum gerçekliğini yansıtan batı romanı paradigmasının Türk insanı gerçeğini veremeyeceğinin ısrarla altını çizer ve bu yönde sorguya girer: *“Batı romanı neye dayanır? Drama mı? Batıda dram nereden kaynaklanıyor? Sınıf çatışmasından, sınıf içindeki insanın yalnızlığından... Benim toplumumda sınıf var mı? Yok. Sınıf olmayınca, çatışması da yok. Toplumda görünen tabakalaşmalar sınıf değil; uyumsuzluklar, çatışma değil. Ayrıca benim insanım, toplumda yalnız da kalmıyor. O halde benim, romanda Batının anladığı dram dışında bir dram anlayışına varmam gerekir. Belki Batının kişi dramına karşılık, ben toplumun dramını işlersem, kendi romanımı vereceğim”*.²⁶

Osmanlı imparatorluğunun kuruluşunu ve toplumsal yapısını konu alan “Devlet Ana”, yazarın en çok ses getiren eseri olmuştur. Bu eser Türkiye’de alışıldık ve çok satan popüler romanların ötesinde özelliklere sahiptir. Kemal Tahir’in artık görüşlerini olgunlaştırıp belli bir teorik çerçeveye oturttuğu, Türk devlet-toplum ilişkilerini sistemli bir paradigmayla ortaya koyduğu kült eserdir. Bir başka deyişle; Kemal Tahir, Osmanlılık sorunlarını “Türk Romanı” perspektifine dayanan teoriye bağlamıştır. Hilav’ın işaret ettiği gibi Devlet Ana’da Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyoekonomik yapısı ve bu yapı üzerinde şekillenen insan ilişkileri tasvir edilmiş; ATÜT²⁷ merkezli Osmanlı toplumu ve senyör-köle ilişkilerine dayanan sınıfcı batı feodalitesi arasındaki derin farklar açıklanmıştır. Kemal Tahir bu eserinde Osmanlı toplum yapısının ve insan ilişkilerinin batıya kıyasla üstünlüğünü ve insancılığını işlemiştir.²⁸ “Kemal Tahir Devlet Ana’da çok boyutlu, canlı figürler yaratmayı başarmıştır. Roman kahramanlarının zamana bağlı özelliklerini de büyük bir ustalikle ortaya koyarak okuyucusuna 1290’ların Anadolu insanıyla özdeşleşme, onda kendinden bir şeyler keşfetme, ortak insanlık sorunlarını başka zaman ve toplum şartlarında yeniden yaşama imkanını vermiştir”.²⁹ Oğuz Atay’ın tabiriyle, Kemal Tahir metinlerindeki batıya anlaşılabilir gelecek olan Türk insanının davranışlarını ve duygularını³⁰ Devlet Ana romanında detaylarıyla görmek mümkündür.

Toplumsal Yapı Tartışmaları ve Marksist Teorinin Eleştirisi: Feodalizm ve ATÜT

Romanını Osmanlı Türk tarihine, Anadolu’nun tarihi tecrübelerinden süzülüp gelen insan tipi ve sezgi gücüne dayandıran Kemal Tahir roman metodolojisini uzun tarihsel araştırmalardan bir senteze vararak geliştirmiştir. Bu tutumu, onun düşünür ve kuramcı kimliğinin de temelidir. Bu çalışmanın başlarında da söylediğimiz gibi, Kemal Tahir; sadece üstün sanatçı yeteneğiyle ilgi duyduğu tarihi-toplumsal olayları kurmacayla estetize ederek edebi metinler ortaya koyan bir romancı değildir. Sistemli bir tarih görüşüne dayanarak Anadolu Türk coğrafyasındaki toplum-insan tipini ve bu insanın batıdan farklılığını dünyaya anlatmak, dünya edebiyatına evrensel bağlamda katkı sunmak, yazarın temel amacıdır. Yazar uzun süren hapisane hayatı ve sonrasında bu çabayı sistematize etmek için çalışmış, özellikle 60’lı yıllarla birlikte başlayan Osmanlı tarihine yönelik toplumsal yapı tartışmalarına nüfuz etmiştir.

Toplumsal yapı tartışmalarında yaygın olan eğilim Türk toplumunun her daim batılı şemalara göre açıklanmasıdır. Türkiye’de sosyolojinin kurumsal temelleri de bu yönde kurgulanmıştır. Bir yanda Le Play ekolü temsilcisi Prens Sabahattin’in hür teşebbüse dayalı batılı toplum tasavvuru, diğer yanda cumhuriyet döneminden ikinci dünya savaşı yıllarına dek resmi görüşü temsil eden Durkheim merkezli Ziya Gökalp sosyolojisidir. Kızılçelik’in

²⁶ Bozdağ, *Kemal Tahir’in Sohbetleri*, s.139.

²⁷ Kuramsal arayışlarında ATÜT’ü kavramsal bir dayanak olarak alan Kemal Tahir, sonrasında görüşlerinde yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Doğu-Batı Çatışması görüşü, Kemal Tahir’in düşünsel arayışında vardığı son aşamadır.

²⁸ Selahattin Hilav, *Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020, s.95.

²⁹ Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016, s.167.

³⁰ Atay, *Günlük*, s.186.

belirttiği gibi; Fransız sosyolojisindeki Le Playci Demolins'in birey merkezli sosyoloji anlayışını benimseyen Prens Sabahattin'den ziyade, yine Fransız sosyoloji geleneğinin Durkheimcı kanadını temsil eden Ziya Gökalp 40'lı yıllara kadar resmi görüşü temsil etmiştir. 1930'ların ortalarından itibaren etkili olmaya ve Sabri Ülgener'le temsil edilmeye başlayan Weberci sosyoloji anlayışı; 40'lı yılların başından itibaren resmi görüşün dışına çıkarak Marxist teori çerçevesinde çözümlemelere girişen Ankara Ekolü (N.Berkes-B.Boran-M.Berkes); 50'li yıllarla birlikte Türkiye'nin Amerikanlaştırılmasına paralel ortaya çıkan ampirik eksenli(anketçi) Amerikan Sosyolojisi anlayışı(Mümtaz Turhan vs.) batı sosyolojisinin her dönem farklı ekollerle Türkiye'de egemen hale gelişinin göstergeleridir.³¹

60'lı yıllarla birlikte Türk sosyolojisindeki tartışmalar niteliksel bir değişime uğrayacaktır. "Türk sosyologları, toplumumuzda öne çıkan sorunların anlaşılması noktasında Türk Tarihi'ne yönelmişlerdir. Türkiye'nin yapısı ve sorunlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan dolaşarak tahlil edilebileceği anlayışı, sosyologlarımızın başat paradigması olmuştur".³² Öyle ki bu dönemle birlikte tarihi merkeze alan toplum tartışmaları, sosyolojide bir paradigma değişimine işaret eder niteliktedir. Osmanlı tarihini merkeze alan toplumsal yapı ve Marksizm tartışmaları 60'lı yıllarla birlikte bir düşünsel zenginlik ortamına işaret etse de, kuramsal tartışmaların batı merkezliliği değişmemektedir. Türk toplumu ve tarihinin batılı şemaların neresinde olduğu, batı eksenli tarihin hangi aşamasına tekabül ettiği, Ortodoks marxizm çizgisindeki Feodalizme mi yoksa Marx'ın doğu toplumları için tasarladığı ATÜT kuramına mı uygun olduğu, az gelişmişlik ve kalkınma eksenli makro kuram tartışmaları batı eksenindedir.

Kemal Tahir 60'lı yıllardan itibaren yaygınlaşan toplumsal yapı ve tarih tartışmalarına Marksizm ekseninde dahil olmuştur. Marksizm'in kuram-pratik ilişkisini dikkate alarak düşüncesini geliştirmiştir. Kemal Tahir, kuramların geçerliliğini "praksis" alanında, yani insan etkinliklerinde sınar. "Yani bir bilginin doğru olup olmadığını anlamamız için, onu pratikte sınamamız gerekir. Pratik, doğru ile yanlışı; sağlam bilgi ile yanılgıyı birbirinden ayıran ölçüttür. Bilgilerin değeri (geçerliliği) pratik etkinlik ile olan ilişkilerinde kendini gösterir. Pratik doğrulanmaya dayanmayan ileri sürüşlerin değeri yoktur. Pratikten ayrı düşmüş kuram; kötü konulmuş ve çözümlenmesi olanaksız sorunlar, sırlar ve mistisizm içinde kaybolup gider".³³ Özetle Marksist teoride kuram ve pratik birliktedir. Kuram oluşturmada insan-toplum pratiğine ve maddeye başvuran Marksizm, onun dünya görüşü olarak bağlandığı, cezaevi yaşamı dahil uzun yıllar üzerinde çetin tartışmalara giriştiği elverişli ve makro toplum kuramı olmakla birlikte Batı menşelidir. Kemal Tahir'de gerçekleri şemalara indirgemek söz konusu değildir. "Kemal Tahir, 'tarih'i ne somut gerçekliklerden bağımsız 'saf bir kuram' olarak, ne de tarihsel olguları kuramdan bağımsız empirik gerçeklikler olarak kavrar. Onun Osmanlı-Türk tarihine bakışı, bu bakımdan hem temellendirici, hem de bütünseldir. Kemal Tahir'de kuramla olgu birlikte ve karşılıklı etkileşim içindedir".³⁴

Türkiye gerçeğinde Marxizmi sorgulama biçimi olarak, doğu toplumlarına özgü ve yine Marx kaynaklı ATÜT'ü gündeme getiren Kemal Tahir bu tartışmalarda önemli bir parantez açmıştır. Klasik Marksist öğretiyi Türk toplumu ve insan yapısı açısından sorgulamış, Marksist yöneme ülke gerçekleri ekseninde eleştiri getirmiştir. Bu yönüyle, Marksizm'i dogma ve kutsal kitap şeklinde bir nevi gerçek üstü gören bağınaz yaklaşımlardan keskin biçimde ayrılır. Kemal Tahir'e göre klasik Türk /Osmanlı toplumu, Marksist şemadaki

³¹ Sezgin Kızılçelik, Kemal Tahir'in Türk Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi, *Kemal Tahir'in 30.Ölüm Yılı Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(iç)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, s.105-109.

³² Kızılçelik, *Kemal Tahir'in Türk Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi*, s.110.

³³ Selahattin Hilav, *100 Soruda Felsefe El Kitabı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1993, s.133.

³⁴ Yavuz, *Edebiyat Okumaları*, s.75.

gelişme çizgisinin işaret ettiği kölecilik, derebeylik ve kapitalizmden geçmemiştir. Batı toplumlarına has bir olgu olan Feodalite, Türk toplumunda mevcut değildir. Türk toplumunda batıdaki anlamda bir sınıflaşma ve sınıf mücadelesi yoktur.³⁵ Asyatik üretim biçimine dayalı toplumlarda devletin toplumdaki gelme zorunluluğu vardır.³⁶ Osmanlı Türk toplumu Kemal Tahir'in gözünde "(...)merkezi iktidar çevresinde toplanmış üretici halk kitlelerinden teşekkül eden bir ekonomik-sosyal yapıdır".³⁷ Türk toplumunun batıya benzemediğini, toplumun tarihinde batı feodalitesindeki "serf" gibi kategorilerin bulunmadığını, ancak hür köylüden bahsedilebileceğini Devlet Ana'da belirtir. Yazarın oluşturduğu tezlerin ve kuramsal arayışların odak noktası, Osmanlı toplum yapısının özgünlüğüdür. Bu dönemde Kemal Tahir etkisiyle Asya Tipi Üretim Tarzı kuramına yönelenler dahi sonrasında tekrar feodalizm ve serf değerlendirmelerine geri dönecektir.³⁸

Evensel tarih anlayışı ve bunun Türkiye tarihine uyarlanması soru konusudur. Batı tarihinde iki ana tarih yönelimi, Metafizik tarih görüşü ve Materyalist Tarih görüşüdür. Batı kapitalizminin güçlenerek tarih sahnesine çıkmasıyla bizim batı merkezli tarih görüşlerini benimsemiş (İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ) olmamız birinci yanlışa, ikinci büyük yanlış da Materyalist (Marksist) tarih görüşünü Türkiye gerçeğine kopya ederek uygulamaktır. Bu yanlış yaklaşımda Türk toplumunun batılı toplumlar gibi kölelik ve feodalite dönemini yaşadığı, şimdiye kapitalist-burjuva dönemini yaşamakta olduğu, gelecekte de batıdaki gibi bir sosyalist dönemin aynısını yaşayacağı varsayılmaktadır. Bu görüşler bizi kendi tarihsel özelliklerimizin dışına sürüklemiş, orijinallikten alıkoymuştur.³⁹

Kemal Tahir, sosyalizm literatürüne özgün bir katkı olarak değerlendirilmektedir. Marksizmden yararlanmakla birlikte, Marksizm'in şablonlarından uzak duruşu onu diğer Türk sosyalistlerinden ayıran temel noktalardan biridir. Batı, Batılılaşma, Osmanlı ve Türklük sorunlarına yaklaşımı kendine özgüdür.⁴⁰ Kemal Tahir'e göre Marksizm, bir dogma ve sorguya kapalı bir şema olarak değil, toplum gerçeği düzleminde tartışmaya açılması gereken bilimsel bir yaklaşımdır. Bir başka deyişle Marxism, hazır bir çözüm reçetesi olarak değil, Türk toplum tarihine ve olgularına göre yeniden değerlendirilmesi gereken bir teoridir. Marxist teoriye yönelik bu eleştirel yaklaşımı, onu ATÜT kavramına yöneltmiştir. ATÜT kavramlaştırması da Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik sorunlarının anlaşılmasında bir maymuncuk değil, kavramsal bir dayanak olmalıdır.⁴¹ Türk toplumunun somut gerçeğini kuramla yeniden üretme kaygısıyla, batı toplum şemalarının dışında düşündüğü doğu toplumlarına yönelik soruşturmasında ATÜT'le ilgilenmiştir. Ancak ATÜT kuramı da, toplumsal yapıyı açıklayabilecek hazır bir kalıp değildir. Kemal Tahir'e göre Anadolu Türk

³⁵ Selahattin Hilav, *Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020, s.93-94.

³⁶ Kemal Tahir, *Osmanlı İmparatorluğunun Çökmesi*, *Baykan Sezer'e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi/Sosyoloji Yıllığı 11(İç)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2004, s.48.

³⁷ Hilav, *Edebiyat Yazıları*, s.93.

³⁸ Kurtuluş Kayalı, *Kemal Tahir'de Köy ve Köylülük*, *Kemal Tahir'in 30.Ölüm Yılı Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(İç)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003, s.51-52.

³⁹ Kemal Tahir, *Tarihsel Gerçekliklerimizi Kavramak İçin Yapılacak Çalışmalara Giriş*, *Baykan Sezer'e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi/Sosyoloji Yıllığı 11(İç)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 39.

⁴⁰ Ufuk Özcan, *Kemal Tahir'in Soruları ve Sorgulama Biçimi Üzerine*, *Kemal Tahir'in 30.Ölüm Yılı Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(İç)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003, s.87.

⁴¹ Kurtuluş Kayalı, *Kemal Tahir'in Entellektüel Kimliği*, *Kemal Tahir'in 30.Ölüm Yılı Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(İç)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003, s.39.

toplumu, batı toplumlarından ayrı özellikler gösterdiği gibi, ATÜT kuramının işaret ettiği doğu toplumlarından da son tahlilde farklılaşmaktadır.⁴² Bu bağlamda Kemal Tahir, ATÜT kavramlaştırmasına da bütünüyle teslim olmadığını gösterir.⁴³

“Batıcılığa”, “Osmanlılık” ve “Doğu-Batı Çatışması Kuramı”

“Kemal Tahir’in yaşamı boyunca en fazla üzerinde durduğu konuların başında Batılılaşma ya da Batıcılığa sorunu gelmektedir.”⁴⁴ Kemal Tahir takım anlayışıyla hareket eden İslamcı, Milliyetçi ve Sosyalist çevrelerden özgün düşüncesiyle ayrılmıştır. Onun Batılılaşmaya yönelik eleştirisinde modernleşme eleştirisinin ötesine uzanan, doğu toplumlarına önerilen sosyalizm anlayışının eleştirisi ve toplumlararası ilişkiler perspektifi bulunmaktadır. Doğu-Batı çatışması⁴⁵, onun toplumsal değişme/gelişme anlayışını yansıtan paradigma olup, tarihi değişmeyi belirleyen temel dinamiktir. Batıdan farklı olan Türk toplumu bu tarihsel dinamik bağlamında doğunun öncülüğünü üstlenecektir. Osmanlılığın ve Türk toplumunun dünya tarihine katkı potansiyelini ortaya koymak onun temel kuramsal çabasıdır.⁴⁶

Türk toplumu hemen her yönüyle batıdan farklı bir toplumdur. Doğulu toplumlarla batılı toplumların temel müesseseleri birbirine benzemez. Temelde, yani altyapıdaki ekonomik şartlar ve üstyapıdaki devlet iki toplumda birbirinden farklılık arz eder. Batıdakilere benzer sınıf birikimi ve sonuçları doğuda görülmemektedir.⁴⁷ Batılı anlamda mülkiyet anlayışı doğuda, bilhassa Osmanlı’da söz konusu değildir. Batıdaki kişisel mülkiyet anlayışı ve buna göre biçimlenen hukuk yerine Osmanlı’da toprak mülkiyeti anlayışı, zenginliklerin belli ellerde toplanmasının önlenmesi ve kişisel servet birikime yol açan mülkiyet anlayışının önüne geçilmesi mantığıyla gerçekleşmektedir.⁴⁸ Osmanlı; Sınıf, devlet, askerlik, insan yapısı ve davranışı, üretim ilişkileri vs. toplumsal yapı unsurlarıyla batıdan farklıdır. Kemal Tahir’e göre; “Batı, ailesiyle benzemez bize, kurumlarıyla benzemez, devleti ile benzemez. Sınıfları, sınıflar arası kavgasıyla benzemez bize. Hiç mi hiç, bize bu kadar benzemeyen batıdan, her şeyi nasıl

⁴² Ertan Eğribel, Kemal Tahir’de Roman ve Toplum Gerçeği Açısından Yöntem, *Kemal Tahir’in 30.Ölüm Yılı Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(İç)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003, s.84.

⁴³ Kurtuluş Kayalı, Kemal Tahir’in Durumun Farkında Olan ve Olmayan Takipçileri, *HECE(İç)*, Sayı:181, Ankara, (2012), s.324.

⁴⁴ Sezer, *Kemal Tahir Üzerine*, s.24.

⁴⁵ Eğribel, Baykan Sezer’in “Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri” başlıklı lisans bitirme tezinin (1968) Kemal Tahir’in üzerindeki etkisinin altını çizer. Öyle ki Kemal Tahir’in sıradan bir lisans bitirme tezinin ötesinde değerlendirdiği bu çalışma, Kemal Tahir düşüncesinde Doğu-Batı farklılığından “Doğu-Batı Çatışması”na geçişte önemli bir etkidir. Bkz. Ertan Eğribel, Kemal Tahir-Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960’ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer, *Baykan Sezer’e Armağan:Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi(Sosyoloji Yıllığı 11)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2004, s.107. Cengiz Yazoğlu, Kemal Tahir’in “Doğu-Batı Çatışması”na geçmesinde Baykan Sezer faktörünü özellikle vurgulamıştır. Öyle ki “Kemal Tahir’i uygulandırarak etkilemiş...” sözünü bilhassa yukarıda sözü geçen çalışma için kullanmıştır. Bkz. Kemal Tahir, *Notlar/Osmanlılık/Bizans*, haz., Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s.610.

⁴⁶ Ertan Eğribel, Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi: Sosyalizm, Batıcılığa ve Doğu Sorunu, *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye’nin Ruhunu Aramak(İç)*, Ed: Kurtuluş Kayalı, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010, s.67.

⁴⁷ Kemal Tahir, Tarihsel Gerçekliklerimizi Kavramak İçin Yapılacak Çalışmalara Giriş, *Baykan Sezer’e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi/Sosyoloji Yıllığı 11(İç)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2004, s. 40. Kemal Tahir burada Doğu toplumları kategorisine Afrika, Orta ve Güney Amerika toplumlarını da dahil eder.

⁴⁸Yüksel Yıldırım, Kemal Tahir Düşüncesinde Bir Kesit: Osmanlı’da Toprakta Temel Mülkiyet İlişkileri, *Kemal Tahir’in 30.Ölüm Yılı Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(İç)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003, s.244-245.

alabiliriz, nasıl almaya kalkarız!.. Aldığımız zaman bu sosyal kurum, ya da sosyal ürün, nasıl bizde yaşayacak, kök salacak, yerlileşecek! Bunu umma saflığı da (...) bizim okumuşlara has işlerden olmalı!..”⁴⁹ Türk toplumunun tarihsel çizgisi, kültürel dinamikleri, insan ilişkileri, siyaset-ekonomi etkileşimi, tabakalaşma yapısı, mülkiyet anlayışı ve devletin toplumdaki merkezi rolü batıyla kıyas kabul etmez. Tarihte ve toplumsal yaşamın her yönünde görülen bu benzemezlikten hareketle, devletin siyasi tercihiyle Batılılaşmaya koşulmayı ihanet olarak değerlendirir Kemal Tahir.

Kemal Tahir düşüncesinde varılan son aşama olan “doğu-batı çatışması”, uzun yıllar süren bir araştırmanın ve eleştirel yöntem anlayışının sonucudur. Nasıl ki gerçeklik bir kez elde edildiğinde sürgit kullanılamazsa, yöntem ve teori de değişen gerçeklik anlayışına koşut olarak değiştirilmelidir. Olguları, başka toplumlara ait şemalara uydurmaya çalışmak, gerçeği eğip bükmekten başka sonuç vermeyecektir. Bu bağlamda dogmacılığa karşı olan yazar, düşünce serüveninde Marksist çizginin farklı yaklaşımlarını araçsallaştıracaktır. Konunun uzmanı Yüksel Yıldırım’ın da altını çizdiği gibi; Kemal Tahir’in Osmanlılık ve Türk tarihine yaklaşımı ilk aşamada Marksist teorinin batıya özgü klasik Feodalizm-Kapitalizm şemasına göre biçimlenmiştir. Osmanlılık’ta batıdaki anlamda feodalite unsurlarına ve sonrasındaki burjuva-kapitalizm kategorilerine de rastlanmaması, Ortodoks Marksizm’e göre son tarihi aşama olan sosyalizme giden yolu da tıkayacaktır. Sorunsala şemacı bir anlayışla yaklaşan Kemal Tahir, şema ve gerçeklik arasındaki uyumsuzluktan kalkarak şemaya bağlı iddiaları reddedecektir. İlk aşamadaki Feodalizm temelli tezler de böylelikle aşılmıştır. Bu aşamada elde ettiği bulgularla görüşlerinde değişikliğe gitmiş ve düşünsel yolculuğundaki ikinci aşama olan ATÜT tartışmasına gelmiştir. Doğu toplumlarını açıklayan ve batıdan farklılığını vurgulayan ATÜT kuramıyla Osmanlı’nın tarihteki ilk ATÜT uygarlıkları olan Mezopotamya, Mısır, Çin ve Hindistan gibi devletlerle benzerliğini ileri sürecek; sonrasında yine yerleşik doğu tarım uygarlıklarıyla arasındaki farkın altını çizerek Osmanlı’yı “Bozuk ATÜT” olarak tanımlayacaktır. Feodalizm ve ATÜT yaklaşımlarıyla örtüşmeyen Osmanlılık; doğu toplumlarının savunuculuğunu üstlenen, kendinden önceki asker devlet geleneğinin mükemmel temsilcisi ve nihai aşaması olarak değerlendirilir Kemal Tahir düşüncesinin son merhalesinde. Düşünsel çabalarının üçüncü ve son aşaması olan bu evrede Osmanlılık, batı saldırısı karşısında doğunun savunucusu ve kendi tarihsel misyonuna özgü bir siyaset anlayışı olarak değerlendirilir.⁵⁰ ATÜT kuramını tarihin gerçekleriyle sınayarak aşan Kemal Tahir, Anadolu Türk toplumunu açıklarken doğu toplumları, ATÜT gibi kavramlaştırmalar yerine, artık Türk tarihini batı gelişme çizgisi dışında ve kendi dinamikleriyle açıklayan “Osmanlılık” kavramına başvuracaktır. Bu kavramlaştırmayı Anadolu Türk insanının son yedi yüzyıldır doğu-batı çatışmasında oynadığı tarihsel rolü temel alarak inşa etmiştir.⁵¹

Batı seçiminden bu yana içine düşülen açmazlar, devlet eliyle imparatorluğu kurtarmak amacıyla başlatılan Batıcılaşma siyasetinin başarısızlığı Kemal Tahir’in tartışmaya açtığı temel sorunsaldır. Yanlış bir seçim olan Batıcılaşmanın sonuçlarını yalnız devlet değil, devletin koruması altındaki halklar da ödemiştir.⁵² Batıya özgü yüce değerler, batının evrensel diye sunduğu üstün ilkelerin şüpheyle karşılanması ve perde arkasının soruşturulması gerekir. Öyle ki gündelik dilde de yaygın kullanılan, batının dünya görüşüne dair üstünlüğünü simgeleyen “Hümanizma” kavramı, “dünyanın en namussuz sömürüsü olan burjuva sömürüsünü ört-bas etmek için ileri sürülmüş bir duman perdesidir”. Hümanizma gibi bir

⁴⁹Bozdağ, *Kemal Tahir’in Sohbetleri*, s.138.

⁵⁰ Yüksel Yıldırım, *Kemal Tahir ve Osmanlılık*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2019, s.26-39.

⁵¹ Baykan Sezer, Kemal Tahir Üzerine, *Kemal Tahir, Notlar/Sanat Edebiyat 1(İç)*, haz., Cengiz Yazzoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989, s.24.

⁵² Cengiz Yazzoğlu ve Baykan Sezer, Önsöz, Kemal Tahir, *Notlar/Çöküntü(İç)*, haz., Cengiz Yazzoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s.5,7.

kavram ancak insanı köle olarak kullanmış, köleci ve sınıflı toplumların tarihinde bir anlam ifade eder.⁵³ Kemal Tahir'e göre batıya özgü bu kavramları sınımadan kopya etmek aldanmakla eş değerdir. Batılaşmaya çalışmak, batı sömürüsünü de onaylamak ve bu amaca koşulmak anlamına gelecektir. *"Batılaşmanın tek amacı, yüzde yüz batılı olup batılı sömürücülerin ileri karakolu ödeviyle, sömürülen doğuya yönelmek, ona saldırmak, onu sömürülme kaderine zorlamak olabilir"*.⁵⁴ Osmanlı, doğuyu savunma ödevini artık yerine getiremediğinde doğulu toplumlar Osmanlı'dan yüz çevirmiştir. Tarihsel ödevi, doğuyu batıya karşı savunmak olan Osmanlı-Türk insanı ve askeri Batılaşmaya zorlanmakla çelişkiye düşmüştür. Öyle ki Batılaşma, Osmanlı Türk'ünün yaşama amacını yitirmesiyle sonuçlanmıştır. Amaçsız kalan savaşçıların kolayca yılması, hatta silahlarını dahi yabancıya kiralaması olağandır. Türk ordusunun ezici çoğunluğundaki doğulu sezgisi sayesinde Anadolu toprakları yabancıya kapırlılmamıştır.⁵⁵

"Batılaşma", Osmanlılığın tamamen başka temellere oturan doğulu bünyede bir toplum olduğunu gösteren bir sözdür.⁵⁶ Batıcılışma çabalarını, olumlu yönde bir toplumsal değişme ve çağdaşlaşma olarak görmek yanlış bir tutumdur. Türkiye'nin ilerleme çabasında batıyı taklit yoluyla izlemesi ve batılı bir toplum olma ideali kendi çıkarlarından vazgeçmesi anlamına gelmektedir. Özellikle Tanzimat'la başlayan Batılaşma süreciyle Türkiye kendi özelliklerine ve doğu-batı çatışması eksenindeki tarihsel misyonuna yabancılaşmıştır. Toplumsal değişme adına batıcı öykünmeye dayalı atılımlarla batılı olmak söz konusu değildir. Doğunun savunucusu Osmanlı ve Batı, farklı dünya görüşlerine sahip iki kutuptur. *"Emperyalizm ve sömürgecilik görmezlikten gelinerek batı anlaşılabilir. Yunan ve Latin kültürü, Hristiyanlık, kölelik, derebeylik, feodalite ve burjuva karışımından oluşan özellikleri Batı'yı Batı yapmıştır. (...) Batı'nın özellikleri ve yapısı Doğu'nun zıttı ve karşıtıdır"*.⁵⁷ Kemal Tahir doğu-batı ayrımını tarihin başlangıcına uzanan bir uygarlık sorunu olarak götürür. Doğu-Batı ilişkilerinde Anadolu'nun yeri ve rolü tarihsel öneme sahiptir.⁵⁸

Kemal Tahir'in başlıca özelliği, onun tarih ve toplum olaylarını Marksist yöntemle değerlendiren bir romancı-düşünür olmasıdır. Düşüncesinin zirvesi olan Doğu-batı çatışması görüşüne, Marksist görüşün iddialarını ve şemalarını toplum gerçeklerine uyarlayarak, olgu-kuram uyumsuzluğunu saptadıktan sonra da bu görüşleri aşarak ulaşmıştır. Marx'ın, batı toplumlarının eleştirisini yaparken batı içi çelişkileri, kapitalizm ve sınıflaşma sorunsalını teorisinin merkezine koyması, doğu toplumlarınaysa ATÜT önerisinde bulunması Türk toplum gerçeğini açıklamada yetersizdir. Kapitalizme dayalı sınıf çelişkisi, batının kendi iç çelişkisi olup bu paradigmadan hareketle inşa edilen Sosyalizm anlayışı, gerek doğu toplumlarında gerekse Türkiye gerçeğinde bir çözüm önerisi getirememektedir. Batı, kimlik değiştirip, Marx'ın şemasındaki tarihin sonuna işaret eden sosyalizm aşamasına geçse de doğu-batı ilişkisindeki temel sorunlar, batının 19.yy'da neden olduğu açmazlar çözümlenmeyecektir.⁵⁹ 19.yy'da meydana gelen sorunlar batı kaynaklıdır. Marx'ın doğuyu

⁵³ Selim İleri, "Kemal Tahir'le Konuşma", Yeni Dergi, Sayı: 105, İstanbul: De Yayınevi, (1973), s.21-22.

⁵⁴ Kemal Tahir, Notlar/Batılaşma, haz., Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s.109, 156.

⁵⁵ A.g.e, s.155.

⁵⁶ Kemal Tahir, Notlar/Osmanlılık/Bizans, haz., Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s.203.

⁵⁷ H.Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012, s.21.

⁵⁸ Eğribel, Ertan, Kemal Tahir-Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960'ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer, *Baykan Sezer'e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi(Sosyoloji Yıllığı 11)*, haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2004, s.109.

⁵⁹ Baykan Sezer, bu sürekliliğe Sultan Galiev'in de dikkat çektiğini vurgular. Baykan Sezer, Kemal Tahir Üzerine, *Kemal Tahir, Notlar/Sanat Edebiyat 1(İç)*, haz., Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989, s.20.

batılılaştırarak doğuya çözüm önermesi, doğu-batı sorununu birincil önemde saymaması Kemal Tahir'i klasik Marksist çizgiden uzaklaştırmıştır. *“Siyasi birlik, yeşil ordu, özgür basın, toprakta özel mülkiyet, Batı bilimiyle donatılmış yeni bir sınıf, batıyla artan alışveriş ve ilişkiler bize İngiliz sömürgeciliğinin Hindistan'daki hayırlı sonuçları olarak tanıtılmaktadır. Kısacası Doğu'yu Doğu olarak silmek önerilmektedir. Doğunun doğu olarak silinmesi Doğu-Batı çatışmasında bir çözüm, bu çatışmada bir aşama değildir. Kabaca bir yakınlaştırma yaparsak Batı'nın çelişkilerini herkesi burjuva yaparak çözme kalkışmaya benzer”*.⁶⁰

Sonuç Yerine

Marx'ın kendisinden önceki felsefe tarihine toptan eleştiri getirip Hegelciliği de ters yüz etmesi gibi, Kemal Tahir de kuramı ayakları üstüne oturtma çalışmasına girişmiş, Türk tarihinden beslenen bir toplum kuramı oluşturmanın yorucu sorumluluğunu üstlenmiştir. Kemal Tahir'in roman anlayışı ve Türk toplumu hakkındaki görüşleri bütünseldir. Romancılığını ve düşünür kimliğini birlikte değerlendirmek gerekir. Eleştirel tutumu, “batı romanı” biçim-içerik/yöntem anlayışına karşı oluşturduğu “Türk Romanı” perspektifinde ve toplumsal yapı-tarih meselelerine dair kaleme aldığı notlarda bütünlük arz eder. Osmanlı ve Türkiye gerçeğine aktarılan batılı teorilerin eleştirisini yapmıştır. Batılı kuramların, batıdan aktarma Marksist paradigmanın Türk toplumuna aynı şekilde uyarlanmasına karşı çıkmış; esas olanın, toplum gerçeğinin bu kuramlara göre çarpıtılması değil, tam tersi mantıkla kuramın toplum gerçeğiyle koşut biçimde değiştirilmesi ve tarihe dayalı gerçeğin yerli özgün bir kuramla yeniden inşa edilmesi gerekliliğine kafa yormuştur. Aktarmacı mantıkla yapılan bir Marksizm savunusu; kolaycılık ve kestirme bir yol olarak, eleştirel bir teoriye dayansa da batıcılışmanın bir başka perspektifle sürdürülmesi olarak değerlendirilmiştir Kemal Tahir düşününde.

Kemal Tahir, Türk toplum ve tarihini batılı şemalara göre açıklayan yaklaşımlara karşı durmuştur. Bu yaklaşımlar kapitalist zihniyetin gelişmemesinin nedenlerini toplumsal yapımızdaki az gelişmişlik ve feodalite kavramlarıyla açıklarken, Kemal Tahir'in yaklaşımıysa 200 yıllık modernleşme sürecinin getirdiği bu açmazların hangi ölçüde kendi toplum yapımızdan kaynaklandığı sorusunu cevaplamaya yöneliktir. Görüşleri 60'lı yılların düşünsel ikliminde şekillenen Kemal Tahir, bu dönemdeki yaygın Batı merkezli evrenselci eğilimlere karşı Türkiye'nin farklılığını ısrarla vurgulamıştır.⁶¹ Batılı kuramlara yönelik eleştireliliği, sosyalizmin hazır kalıplarını almanın kolaycılığına koyduğu derin mesafe, düşünürü 60'ların Marksizm, tarih, toplum tartışmalarında özgün bir konuma getirmiştir.

Kemal Tahir, Türk toplumunun meselelerini disiplinlerarası bir yaklaşımla dert edinen bir entelektüeldir. Bu perspektifi, onu günümüzde de önemli kılan başlıca özelliğidir.⁶² Toplumsal yapı tartışmalarında ve roman anlayışında tarihsel gerçeklere yönelmesi, onu disiplinlerarası ve eleştirel bir yöntem anlayışına götürmüştür. Başta Sosyoloji ve Tarih olmak üzere, Siyaset Bilimi ve Coğrafya disiplinleri Kemal Tahir romanı ve metinlerinde birlikte çalışmaktadır. Günümüz olaylarının anlaşılmasında ve en önemlisi geleceğin kestirilmesinde tarih araştırmaları yapmak zorunluluk ve özgün gerçeği inşa etmeye çabalayan bir romancı olabilmenin gereğidir. Bugünün toplum olayları ve insan davranışları ancak tarihsel verilerin detaylı araştırılmasıyla anlaşılabilir. Kemal Tahir, tarihi verilerle kurguladığı romanlarını, kitlesel ilgiyi cezbetmek ve beğeni oranını arttırmaya çalışan ortalama romancının okuyucuda heyecan uyandırma kaygısıyla yazmamıştır. Tarihten intikal eden insan yapısı ve davranışlarını analiz etmenin günümüzdeki Türk insanını

⁶⁰ A.g.e s.21.

⁶¹ Özcan, *Kemal Tahir'in Soruları ve Sorgulama Biçimi Üzerine*, s.92-93.

⁶² Kurtuluş Kayalı, *Kemal Tahir'in Durumun Farkında Olan ve Olmayan Takipçileri*, HECE(iç), Sayı:181, Ankara, 2012, s.335.

anlamanın yolu olduğunu, Türk insanındaki cevherin tarihten kalkarak anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. “Türk Romanı” perspektifi; Türk insanının sorunlarının, insana dair açmazların batı toplumlarındaki bireyci insan tipinden farklı olduğu, Türk insanının dramını toplumla birlikte aştığı tezi üzerine kurulmuştur. Türkiye gerçeğinde insan dramı başkadır ve toplumsal dramdır. Kemal Tahir Türk insanını davranışları, kaygısı, beklentileri ve toplumsallaşma biçimiyle batıdakinden farklı görmüştür. Türkiye’de insan; toplum ve devletle iç içe değerlendirilmiştir Kemal Tahir düşüncesinde. Bir başka deyişle Kafka’nın “Gregor Samsa” karakteri ve batı tipi bireysel bunalım, Türk insan davranışında söz konusu değildir. Kuram ve pratikte ezbere dayalı aktarmacılığın karşısında olmasıyla, Batı Romanı ve Türk Romanı arasındaki farklara sorumlu bir aydın ve romancı olarak özellikle dikkat çekmiştir. Ezberciliği ve aktarma görüşleri kolaycılık olarak görmesiyle kapsamlı bir Batılılaşma eleştirisine girişmiştir. Türk toplumunun gerçeklerini, batılılaşma anlayışı doğrultusunda değil; doğunun batıya karşı savunuculuğunu üstlenmesinde ve doğu-batı çatışmasındaki tarihsel rolüyle saptamaya yönelmiştir. Kemal Tahir’in, Batılılaşma eleştirisine, resmi görüşün yanı sıra; Marksizm’in şemalarını, Feodalizm ve sonrasında ATÜT tezlerini de dahil etmesi, ve bu tezleri toplum gerçeğine uygun bulmayıp “Doğu-Batı Çatışması” görüşüyle aşması günümüz düşünce dünyasında ve akademik evreninde toplum gerçeğine dayalı özgün bir paradigmanın ve kuramsal çizginin bilimsel olanaklarını önümüze getirmiştir.

Kaynakça

- Atay, Oğuz. *Günlük*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Aytaç, Gürsel. *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Bozdağ, İsmet. *Kemal Tahir’in Sohbetleri*, İstanbul: Yaba Yayınları, 2003.
- Eğribel, Ertan. “Kemal Tahir’de Roman ve Toplum Gerçeği Açısından Yöntem”, *Kemal Tahir’in 30.Ölüm Yılı Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(İç)*. Haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Eğribel, Ertan. “Kemal Tahir-Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960’ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer”, *Baykan Sezer’e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi(Sosyoloji Yıllığı 11)*. Haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2004.
- Eğribel, Ertan. “1960’ların ve Günümüz Sosyoloji/Sosyalizm Tartışmaları Açısından Baykan Sezer’in Tarihte Yunanlılık Tezinin Önemi”, *Baykan Sezer’e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi(Sosyoloji Yıllığı 11)*. Haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2004.
- Eğribel, Ertan. “Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi: Sosyalizm, Batılılaşma ve Doğu Sorunu”, *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye’nin Ruhunu Aramak(İç)*. Ed: Kurtuluş Kayalı, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.
- Ergun, Doğan. “Bilim ve Edebiyat İlişkileri Bakımından Kemal Tahir Üzerine Bir Sosyoloji Yazısı”, *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye’nin Ruhunu Aramak(İç)*. Ed: Kurtuluş Kayalı, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.
- Hilav, Selahattin. *100 Soruda Felsefe El Kitabı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1993.
- Hilav, Selahattin. *Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- İleri, Selim. “Kemal Tahir’le Konuşma”, *YENİ DERGİ*, Sayı:105, İstanbul: De Yayınevi, 1973.
- İleri, Selim. *Kar Yağıyor Hayatıma*, İstanbul: Everest Yayınları, 2020.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram. *Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012.

- Kayalı, Kurtuluş. “Kemal Tahir’in Entellektüel Kimliği”, *Kemal Tahir’in 30.Ölüm Yıl Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(İç)*. Haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Kayalı, Kurtuluş. “Kemal Tahir’de Köy ve Köylülük”, *Kemal Tahir’in 30.Ölüm Yıl Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(İç)*. Haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Kayalı, Kurtuluş. “Kemal Tahir’in Durumun Farkında Olan ve Olmayan Takipçileri”, *HECE(İç)*, Sayı:181, Ankara, 2012.
- Kızılçelik, Sezgin. “Kemal Tahir’in Türk Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi”, *Kemal Tahir’in 30.Ölüm Yıl Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(İç)*. Haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Kızılçelik, Sezgin. *Yerli Sosyoloji*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.
- Meriç, Cemil. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Meriç, Cemil. *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Moran, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Nesin, Aziz. *Birlikte Yaşadıklarım Birlikte Öldüklerim*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2021.
- Özcan, Ufuk. “Kemal Tahir’in Soruları ve Sorgulama Biçimi Üzerine”, *Kemal Tahir’in 30.Ölüm Yıl Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(İç)*. Haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Refiğ, Halit. *Kemal Tahir’le Birlikte*, Haz., Ezel Erverdi, İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.
- Sezer, Baykan. “Kemal Tahir Üzerine”, *Kemal Tahir, Notlar/Sanat Edebiyat 1(İç)*. Haz., Cengiz Yazoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989.
- Sezer, Baykan. “Kemal Tahir Üzerine”, *Kemal Tahir’in 30.Ölüm Yıl Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(İç)*. Haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Sezer, Baykan. “Kemal Tahir Üzerine-İki Televizyon Konuşması”, *Kemal Tahir’in 30.Ölüm Yıl Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10(İç)*. Haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Tahir, Kemal. *Notlar/Sanat Edebiyat 1*, Haz., Cengiz Yazoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989.
- Tahir, Kemal. *Notlar/Patriyot Ömer Gülen Azap Çıkmazı*, Haz., Cengiz Yazoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991.
- Tahir, Kemal. *Notlar/Batılılaşma*, Haz., Cengiz Yazoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. *Notlar/Çöküntü*, Haz., Cengiz Yazoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. *Notlar/Osmanlılık/Bizans*, Haz., Cengiz Yazoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. “Osmanlı İmparatorluğunun Çökmesi”, *Baykan Sezer’e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi/Sosyoloji Yıllığı 11(İç)*. Haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2004.
- Tahir, Kemal. “Tarihsel Gerçekliklerimizi Kavramak İçin Yapılacak Çalışmalara Giriş”, *Baykan Sezer’e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi/Sosyoloji Yıllığı 11(İç)*, Haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2004.
- Yavuz, Hilmi. *Edebiyat Okumaları*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Yazoğlu, Cengiz, Sezer, Baykan. "Önsöz", Kemal Tahir, *Notlar/Çöküntü*(İç). Haz., Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.

Yıldırım, Yüksel. "Kemal Tahir Düşüncesinde Bir Kesit: Osmanlı'da Toprakta Temel Mülkiyet İlişkileri", *Kemal Tahir'in 30.Ölüm Yıl Dönümü Anısına/Sosyoloji Yıllığı 10*(İç). Haz., Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.

Yıldırım, Yüksel. *Kemal Tahir ve Osmanlılık*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2019.